

12. "Чорвачилик тармоғини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4243-сон қарори
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 мартдаги "Чорвачилик тармоқларини давлат томонидан янада қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5017 сонли Қарори
14. Ашурметова Нигора Азатбековна. Современное состояние и стратегия развития аграрного сектора республики Узбекистан. Экономические науки № 2(42) 2020
15. Кисляков А.Н. Вектор государственной поддержки промышленного птицеводства Российской Федерации. «МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ» №2(22), 2019
16. Коокуева В.В., Эрдниева Б.Ю. Актуальные вопросы государственной поддержки сельских территорий и сельского хозяйства // Молодой ученый. - 2014. - №19. - С. 309.
17. Marine Kholodova, Mikhail Kabanenko, Kushnarenko Tatiana, and Lyudmila Dubrova. Specifics of agricultural sector state support: domestic and foreign experience E3S Web of Conferences 175, 13005 (2020) INTERAGROMASH 2020
18. Чумакова М.К. Государственная поддержка как фактор повышения эффективности птицеводства Российское предпринимательство, 2010, № 3 (2)
19. Хатамов О., Бобомуратов И. Паррандачиликни ривожлантиришнинг худудий иқтисодий статистик таҳлили. Агроиқтисодиёт.илмий амалий агроиқтисодий жўрнал. 4(14)2019.

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ СОҲАСИДА ЭКОЛОГИК НАЗОРАТ ВА ЭКСПЕРТИЗА ТАШКИЛОТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мирзаев Абдулла Қурбанович -
Термиз давлат университети доценти

Аннотация. Мамлакатда суғориладиган ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий-экологик самарадорлигини оширишда техник, технологик, иқтисодий омиллар билан табиатни муҳофаза қилишни назорат қилувчи ташкилотлари ҳам муҳим роль ўйнайди. Шу сабабли мазкур мақолада Суғориладиган худудларда экологик назорат ва экологик экспертиза ташкилотларининг фаолиятини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: экология, иқтисод, фойдаланиш, самарадорлик, назорат, экспертиза, табиат, атроф-муҳит, ташкилот, суғориладиган ер, сув, фаолият.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ И ЭКСПЕРТИЗЫ В ОБЛАСТИ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОРОШАЕМЫМИ ЗЕМЛЯМИ

Мирзаев Абдулла Қурбанович -
Доцент Термезского государственного университета

Аннотация. Для повышения экономико-экологической эффективности использования орошаемых земель в наряду технических, технологических и экономических факторов, немаловажную роль играет организация, осуществляющих контроль проводимых природо охранных мероприятий. Исходя из этих в данной работе рассмотрены вопросы совершенствования деятельности организаций экологического контроля и экологической экспертизы.

Ключевые слова: экология, экономика, использование, эффективность, контрол, экспертиза, природа, окружающая среда, организация, орошаемых земель, вода, деятельность.

IMPROVING THE ACTIVITIES OF ENVIRONMENTAL CONTROL AND EXPERTISE ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF IRRIGATED LANDS

Mirzaev Abdulla Kurbanovich -
Associate Professor of Termez State University

Annotation. To increase the economic and environmental efficiency of the effective use of irrigated land in addition to technical, technological and economic factors, an important role is played by organizations that monitor the nature of protective measures. Proceeding from these in this work the questions of improvement of activity of the organizations of ecological control and ecological expertise are considered.

Keywords: ecology, economy, use, effectiveness, control, expertise, nature, environment, organization, irrigated lands, water, activity.

Кириш. Табиий шароитлар ва техноген жараёнлардан келиб чиқадиган экологик вазият суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизимлари самарадорлигига таъсир қиладиган салбий омиллар бўлиб ҳисобланади. Ҳар доим фан-техника ва технологиялар ривожланиши, инсоннинг табиат билан ҳамоҳангликда беками

кўст фаолиятини яратиш ва таъминлашга йўналтирилган бўлиши керак.

Аҳоли йилдан - йилга кўпайиб бормоқда, бу эса суғориладиган ерларга талабни янада ошириб келмоқда. Суғориладиган зоналарда экологик назорат ва экспертиза натижасида қуйидаги муаммоларни қайд этиб ўтиш лозим:

- экологик назоратни амалга оширувчи барча ваколатли органлар мустақил равишда фаолият олиб боришлари керак. Афсуски, бу талаб амалда ҳамма вақт ҳам бажарилмаябди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги сув хўжалиги тизимини эксплуатация қилиш билан бир вақтда, мелиорация ва сувдан фойдаланиш бўйича, Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри Давлат қўмитаси ер ресурсларидан фойдаланишни бошқариш билан билан бир қаторда ердан рационал фойдаланиш бўйича давлат экологик назоратларини ҳам амалга ошириб келмоқда. Бундай ҳолат экологик назорат бўйича олинган маълумотларнинг ҳолислигига шубҳа ўйғотмоқда;

- қишлоқ хўжалигини ривожлантириш самарадорлиги кўпинча суғориладиган ерлардан фойдаланишни тартибга солишнинг экологик-иқтисодий механизмларига, ер, сув, биологик ва иқлим ресурсларидан рационал фойдаланишни амалга оширувчи субъектларнинг масъулияти ва иқтисодий манфаатлари тамойилларини амалга ошириш имкониятларига уларнинг қанчалик мувофиқ келишига боғлиқ бўлади;

- табиатни муҳофаза қилиш ва табиат ресурсларини бошқариш фаолиятини экологик-иқтисодий функцияларини амалга оширишнинг энг мақбул аниқ шакли амалга ошириладиган табиатни муҳофаза қилиш амалиётини ўз вақтида ва сифатли назоратдан ўтказиб туришдир. Булар эса суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизимларини тартибга солишнинг иқтисодий-экологик самарадорлигини назорат қилиш механизминини шакллантиришнинг барча комплекс муаммосини ҳал қилишнинг асосий жиҳатларидан бири бўлган экологик назорат ва экологик экспертиза ўтказишнинг илмий ва методологик асосларининг такомиллаштиришни тақозо этади;

- суғориладиган зоналарда экологик экспертиза ва экологик назорат ташкилотларининг табиатни муҳофаза қилиш фаолиятидаги камчиликлар шу билан асосланадики, кўпгина ҳолларда экологик назоратни табиат бойликларини (тармоқ, бошқарма, корхона) эксплуатация қилувчи органларнинг ўзи томонидан амалга оширилади. Ердан фойдаланишнинг иқтисодий натижасининг қисқа фурсатда (кўпинча йил охирида), экологик оқибатларнинг эса маълум бир вақтдан сўнг намоён бўлиши туфайли хўжалик мақсадлар кўпинча экологик вазифалардан устун бўлиб кўринмоқда. Айрим чўл зоналари: Қизириқ, Бандихон, Шеробод туманларида суғорма сувлари тақчил бўлиб турган бир шароитда фермерларнинг юқори фойда олишни кўзлаб кўп сув талаб қилинадиган экинларни экиш ҳолатлари ҳануз давом этмоқда. Бунинг

оқибатида, сизот сувлари сатҳи кўтарилиб экин майдонларининг шўрланиш даражаси ошиб кетмоқда. Натижада бундай ерлар фойдаланишга яроқсиз бўлиб қолмоқда;

- ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (“Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Экологик назорат тўғрисида”ги, “Давлат экологик экспертизаси тўғрисида”ги Қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрий-ҳужжатларда) ердан фойдаланувчиларнинг экологик талабларга риоя қилмаганлиги учун масъулияти умумий тарзда баён қилинган. Суғориладиган ерларнинг 90 %дан кўпроғи фермер, деҳқон ва бошқа хўжаликлар томонидан фойдаланишига қарамай уларнинг табиатни муҳофаза қилиш меъёрларини бузганлиги учун тўғридан-тўғри (манзилли) жавобгарлиги меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан мустақамланмаган;

- табиатни муҳофаза қилиш амалиёти самарадорлигини ошириш мақсадида Давлат экспертизаси амалга ошириладиган фаолият турлари рўйхатига (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 ноябрдаги №949 Қарори 2-иловаси) мавжуд суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизимининг экологик баҳоси (суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари ва сизот сувлари чуқурлиги ҳолатлари ва ташланма сувларнинг минераллашув даражаларининг, ўтказилаётган суғориш, агро-техник ва мелиоратив ишлар сифатининг экологик меъёрларга мувофиқлиги) тўғрисида банд киритилиши керак;

- мавжуд Давлат экологик экспертиза ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомда экологик экспертизани ўтказишда экологик аудит ва жамоатчилик экологик экспертиза ҳулосасидан фойдаланиш тўғрисида “қатъий (мажбурий) талаб келтирилмаган. Лекин, ЭСПО Конвенциясига кўра Давлат экологик экспертизасини ўтказишда жамоат ташкилотларининг (экологик аудит ва жамоатчилик экологик экспертиза) иштироки шарт қилиб қўйилган. Шунинг учун экологик объектнинг атроф-муҳитга экологик таъсирини баҳолаш жараёнларида мустақил жамоатчилик экологик экспертиза ва экологик аудитнинг иштирокининг мажбурийлиги Қонун томонидан таъминланиши ва экологик объектларнинг хавфсизлигини малакали баҳолаш учун махсус маҳаллий малакали экспертни (мутахассисларни) жалб этиш керак. Чегара объектларини лойиҳалаштиришда албатта қўшни мамлакатлар билан маслаҳатлашиш ва икки томонланма келишувга эришиш лозим;

- экологик назорат ва экологик экспертиза ташкилот ва қўмиталар фаолияти, улар томонидан назорат олиб бориладиган суғориладиган ҳудудлар ва сув объектларида (сув омборлари, дарё ва кўлларда) экологик меъёрлар талабла-

рига амал қилиш даражасига қараб баҳоланиши керак.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Павел Красилников, Мариа Конюшкова, Ronald Vargasлар муаллифлигида “Ўрта Осиё мамлакатларида ер ресурслари ва озиқ-овқат хавфсизлиги” номли тадқиқот ишида суғориладиган ерлардан самарали фойдаланиш бўйича ҳар бир мамлакатлар бўйича чуқур таҳлиллар амалга оширилган бўлиб, тежамкор усуллардан фойдаланган ҳолда ерлардан фойдаланиш бўйича тақлифлар бериб ўтилган [7].

М.У. Мирзаев, Д.А. Абдуғаниева томонидан чоп этилган “Сув ресурсларидан фойдаланишда тежамкор технологияларнинг самарадорлиги” мавзусидаги тадқиқот ишида “Сув ресурслардан самарали фойдаланишда тежамкор технологияларни қўллаш орқали қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш имкониятлари жуда ҳам кенг. Томчилатиб ҳамда ёмғирлатиб суғоришни лалми ерларда жорий этиш орқали интенсив боғлар ва чорвачиликни ташкил этиш, озуқа базасини яратиш лозим. Бу аҳолини озиқ-овқатга бўлган талабини қондиришга ҳам хизмат қилади”, дея таъкидлаган [8].

Ю.Б. Новиков, Р.У. Бекназовлар ҳаммуаллифидаги “Охрана окружающей среды” номли тадқиқот ишида суғориладиган ерларнинг ифлосланишини экологик назорат қилиш ва мониторинг асосий мақсади, сув ва ер ресурсларини муҳофаза қилиш, улардан рационал фойдаланиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишдан иборатдир деб қайд этиб ўтган эди [15].

Т.Х. Фармонов, Ф.М. Юсупова томонидан ёзилган “Сув тежовчи технологиялар ишлаб чиқарилишини давлат томонидан иқтисодий рағбатлантириш” мавзусидаги тадқиқот ишида томчилатиб суғориш бўйича батафсил тавсилотлар берилган [10].

Тадқиқот методологияси. Илмий тадқиқот давомида мақолада аналитик таҳлил, қиёсий таҳлил, статистик маълумотлар таҳлили, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати таҳлили, ердан фойдаланиш самарадорлиги индикаторларидан самарали фойдаланилган. Тадқиқотимизда, қиёсий таҳлил, аналитик таҳлил йўналишлари орқали муаммони чуқурроқ ўрганишга ҳаракат қилинган. Муаммонинг ечимига олиб борувчи асосий йўналишлар белгиланган. Тадқиқот объекти сифатида суғориладиган ерлар мисол қилиб олинган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, Мирзачўлни ўзлаштирилганга қадар, у ерда сизот сувлари чуқурлиги 30-40 метр бўлган. Чўл ўзлаштирилгандан сўнг улар ернинг унумдор қатламини шўрлатиб ер юзасида пайдо бўла бошлади. Биринчи йиллари юқори ҳосил берган ерлар, вақт ўтиб унумсиз

ерларга айланиб қолди. Оқибатда, туманларнинг кўплаб хўжаликлари гектарига 5-6 центнер пахта ҳосили олишди. Лекин хатони ҳеч ким тан олишмади [11]. Бундай мисолни ўзлаштирилганга қадар сизот сувлари умуман сезилмаган (сатҳи ер юзасидан 20-30 м чуқурликда бўлган) Сурхон-Шеробод чўли бўйича ҳам келтириш мумкин. Суғорма сувлардан нотўғри фойдаланиш оқибатида ушбу чўлда сизот сувлари кескин кўтарилди. Ҳозирги пайтда унинг сатҳи ер юзидан 1-1,5 м чуқурликкача кўтарилиб келган [13].

Ўтган асрнинг 1990 йилдан бошлаб турли хил сабаблар оқибатида республика бўйича 692,6 мингга ер фойдаланишдан чиқиб кетди [12]. Аму-Сурхон ирригация тизимлари ҳавза бошқармаси маълумотларига кўра, 2019 йилда Сурхондарё вилоят Қизириқ тумани бўйича мавжуд ёпиқ-ётиқ дренаж тармоқларининг 92%, 62% коллектор тармоғи фойдаланишга яроқсиз ҳолга келди. Туманда мелиоратив ҳолати қониқарсиз бўлган ерлар 992,1 га ни ташкил этди [5].

Булар ер ва сув ресурсларига бўлган салбий муносабатларнинг айрим мисоллари холос. Уларнинг сони республика бўйича афсуски, жуда кўп. Суғориладиган ерларга нисбатан бўлган бундай нотўғри муносабат республика мизнинг барча ҳудудларида учрайди.

Узоқ келажакни ҳисобга олмай ер-сув, биологик, тупроқ-иқлим ресурсларидан барқарор фойдаланмаслик нафақат экинлар ҳосилдорлигининг пасайишига, балки атроф-муҳитнинг экологик ҳолатининг ёмонлашувига ҳам олиб келмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ўз фаолиятини провард натижага, яъни экологик тоза қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш ва атроф-муҳитини муҳофаза қилишга эмас, фақат оралиқ натижаларга йўналтирилган корхоналар ҳам оз эмас. Масалан, агрохимия корхоналари ўзининг хўжалик ва молиявий режа кўрсаткичларга эга, шу кўрсаткичлар билан уларнинг фаолияти баҳоланади. Лекин, бу корхоналарнинг фаолияти фақат экин майдонларига берилган маҳаллий ўғитлар ва фойдаланиладиган захарли химикатлар ҳажми билангина эмас, балки улар ишлов берган гектарлардан олинган маҳсулотларнинг сифати ва атроф-муҳит ҳолати сифатига қараб баҳоланиши керак.

Ерларни муҳофаза қилиш ва тупроқнинг маҳсулдорлигини ошириш вазифаси, уларни комплекс равишда, яъни қишлоқ хўжалигида ларомад олишнинг асосий манбаи ва шу билан бир вақтда муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга бўлган экологик омил сифатида ўрганишни тақозо этади.

Уларни амалга ошириш қуйидаги асосий йўналишлар бўйича олиб борилади:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлмаган соҳаларда қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни чеклаш;

- мелиорация ишларини кенг олиб бориш, қишлоқ хўжалиги экинзорларининг маҳсулдорлигини ошириш, тупроқ ва шамол эрозиясига қарши кураш;

- илгари қишлоқ хўжалиги оборотидан чиқиб кетган ерларнинг маҳсулдорлигини тиклаш ва уларни қайта ишлаб чиқаришга жалб этиш;

Ҳозирги кунда мамлакатда табиий бойликлардан рационал фойдаланиш ва бу мақсадларда янги технологик жараёнларни жорий этиш меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган. Лекин уларда айрим мансабдор шахсларнинг теварак атрофдаги табиий ресурсларга зарарлилик даражасини камайтирадиган янги технология ва ускуналарни жорий этишга монелиги учун ҳуқуқий санкциялар белгиланмаган.

Республикада мелиоратив тизимлардаги нотўғри лойиҳа ва қурилишлар туфайли ер сифатининг ёмонлашувидан келадиган зарарни қоплаш учун ҳар йили қишлоқ хўжалиги корхоналари катта миқдорда жарима тўлашга мажбур бўлишмоқда. Лекин бу жарималардан хўжалик кўрадиган зарар корхоналарда олдиндан режалаштирилган ва маҳсулот таннархи таркибига киради. Шунинг улар корхонада ишловчиларнинг моддий рағбатлантиришга таъсир этмайди. Бу эса хўжаликларда теварак-атрофни муҳофаза қилиш бўйича манфаатдорликнинг йўқлигини билдиради.

Республикада амалда иқтисодий секторларни барқарор ривожлантириш бўйича давлат сиёсатининг шакллантиришда экологик жиҳатларга етарли даражада эътибор берилмаяпти. Эскирган экологик стандартлардан фойдаланиш мамлакатда теварак атрофни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишни тартибга солиш бўйича холис назорат ўтказиш ва унга объектив баҳо бериш имконини бермайди. Ҳозирги пайтда теварак-атрофни муҳофаза қилиш ва ердан рационал фойдаланиш бўйича экологик назоратни такомиллаштириш табиатни муҳофаза қилиш қонунчилиги талабларига амал қилишининг асосий инструменти бўлиб қолмоқда. Табиатни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари ва суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизимларини тартибга солиш самарадорлигини оширишда мавжуд “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси”[5], “Экологик назорат тўғрисида”ги [2] ва “Давлат экологик экспортисаси тўғрисида”ги Қонунлар [3] муҳим роль ўйнайди.

Экологик назорат-табиатдан рационал фойдаланиш ва теварак-атрофни зарарли таъсирлардан муҳофаза қилишни таъминловчи муҳим ҳуқуқий чора-тадбирдир. Хўжалик юритувчи субъектларни экологик талабларни бажаришга ундаш айнан экологик назорат орқали амалга оширилади. Экологик назорат жараёнларида экологик қоидабузарликларнинг ҳуқуқий чоралари қабул қилинади.

Ўзбекистон Республикасида табиатни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан рационал фойдаланиш соҳасидаги муносабатлари “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни [1], шунингдек ер ва сувдан фойдаланиш тўғрисидаги қонунлар ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солиниб турилади.

Ўзбекистон Республикасида экология ва табиатни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ва қайта ишлаб чиқаришнинг Давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Экология ва табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси, давлат ҳокимиятининг жойлардаги органлари орқали амалга оширилади.

Давлат экологик назорати “Давлат экологик назорат тўғрисидаги” Қонун [3], 2014 йил 5-августда Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган “Давлат экологик назоратини амалга ошириш тўғрисидаги” Низомга [4], асосан амалга оширилади. Шунга кўра Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси давлат экологик назорати соҳаси бўйича махсус ваколатли давлат органлари фаолиятини мувофиқлаштириб турилади (махсус ваколатли органлар рўйхати иловада келтирилмоқда).

Мамлакатда мавжуд экологик назорат тизими тўрт даражадан иборат: экологик мониторинг (атроф-муҳит ҳолати тўғрисида давлат кузатиш хизмати), давлат, ишлаб чиқариш ва жамаотчилик назорати. Уларнинг ҳар бирининг ўзига хос функцияси ва шунга мувофиқ уни амалга ошириш воситалари бор.

Экология ва табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ҳузуридаги Давлат кузатиш хизмати атроф-муҳит ҳолати тўғрисида экологик мониторинги олиб боради, атроф-муҳитда содир бўлаётган физикавий, химиявий, биологик жараёнларнинг атмосфера ҳавоси, тупроқ ва сув объектларини ифлослантириш даражасининг ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига таъсири оқибатларини кузатиб боради.

Алоҳида табиий объектлар ва комплексларга хизмат кўрсатишлар билан умумдавлат экологик мониторинг тизими кенгайиб боради. Табиий объектлар мониторинги тармоқлар табиий ресурслар экологик мониторинги органлари орқали олиб борилади. Худди шундай, Сув хўжалиги вазирлиги суғориладиган ерлардан

фойдаланиш билан бир вақтда, суғоришнинг атроф-муҳитга таъсирини, Ўзбекистон Республикаси саноат хавфсизлиги Давлат қўмитаси асосан саноат чиқиндиларининг теварак-атрофга таъсирини, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ўсимликлар карантини бўйича Давлат инспекцияси-карантин шартларининг бажарилиш ҳолатини кузатиб боради ва ҳакоза.

Давлат экологик назорати фаолияти табиатни муҳофаза қилиш бўйича қонунчиликка амал қилишни назорат қилишга йўналтирилган бўлади ва у табиатни муҳофаза қилиш бўйича фақат маълумотлар йиғиш ва етказиш билан чекланиб қоладиган давлат экологик мониторингидан фарқ қилиб, маъмурий-бошқарувнинг бир тури ҳисобланади. Давлат экологик назоратининг вазифаси табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ва атроф-муҳитни ифлослашишдан муҳофаза қилишдир. Давлат экологик назоратининг муҳим хусусияти шундаки, у бирон бир тармоқ ва идоравий манфаатни кўзламай, давлат номидан иш олиб боради.

Афсуски, бу талаб амалда ҳамма вақт ҳам бажарилмаябди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигисув хўжалиги тизимини эксплуатация қилиш билан бир вақтда, сувдан рационал фойдаланиш бўйича давлат экологик назоратини ҳам олиб боради.

Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри Давлат қўмитаси ер ресурсларидан фойдаланиш билан шуғулланиш керак, лекин у шу билан бир вақтда, улардан рационал фойдаланишни давлат номидан экологик назоратини ҳам амалга оширмақда. Бундай ҳолатни жойларда ўзига тегишли ҳудудларда экологик назоратини ўтказиб келаётган давлат ҳокимияти органларида ҳам кўплаб кузатиш мумкин. Бундай мисоллар давлатнинг экологик назорат ва табиат ресурсларидан фойдаланиш функциялари кўпинча қўшиб олиб борилаётганлигидан далолат беради.

Маълумки, суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизими-ер ва сув ресурслари билан бирга бошқа табиий ресурсларнинг фаол ўзаро таъсири юз берадиган мураккаб комплексдир. Бу ерда табиатни муҳофаза қилиш соҳасида Республиканинг махсус ваколатли органларининг фаолият доираси етарли даражада кенгдир. Мамлакатда экологик назорат самарадорлигини ошириш мақсадида Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича Республика махсус ваколатли давлат органлари ва айрим табиий ресурс турларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича бошқа вазирлик ва идоралар ҳамда уларга тегишли ҳудудий органларда давлат назоратларини амалга оширишни мувофиқлаштириб туради.

Ўзбекистон Республикаси Давлат экология қўмитасининг бошқа давлат органлари билан назорат фаолиятини мувофиқлаштиришлари Давлат санитария эпидемиология назорати Прокуратура, Ички ишлар вазирлиги ва бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар, шунингдек жамоат бирлашмалари билан ўзаро ҳамкорликда махсус меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Давлат экологик инспекторлари давлат экологик назоратининг мансабдор шахси ҳисобланади. Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Қонунга мувофиқ табиатни кўриқлаш бўйича инспекторларга берилган ваколат унга юклатилган топшириқ ва мажбуриятларни самарали бажариш учун зарур миқдорда кучга эга.

Суғориладиган ерлар табиатдан фойдаланиш тизимининг асосий таркибий қисмларидан биридир. Шунинг учун суғориладиган ҳудудларда атроф-муҳитни муҳофаза қилишда табиатдан фойдаланишнинг бошқа тизимлари каби ишлаб чиқариш ва жамоатчилик экологик назорати ҳам муҳим фаол роль ўйнайди.

Ишлаб чиқариш экологик назорати ўз олдига сув тақсимловчи (Ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари) ва сув истеъмолчи корхоналар (фермер, деҳқон хўжаликлари ва бошқалар) ва ташкилотларнинг табиатни муҳофаза қилиш ва экологик тоза маҳсулотларни ишлаб чиқариш бўйича мажбурий тадбирлар бажаришини текшириб кўриш (назорат қилиш) вазифасини қўяди.

Одатда у ёки бу тармоқ хўжаликларида ишлаб чиқариш назоратини мансабдор шахслар амалга оширади, улар асосан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини самарали олиб боришдан манфаатдор бўлишади. Бунга қарамай бу назоратни қуйидаги сабабга кўра тўлақонли деб бўлмайди: Хўжалик раҳбари кўплаб корхонанинг кундалик ишлари билан банд бўлади. Шунинг учун у тупроқ унумдорлигини сақлаб қолиш, ишлаб чиқариш режаларини бажариш, суғориладиган ерлардан кўпроқ даромад олиш вазифалари билан банд бўлиб суғориладиган ерларда экологик талабларига риоя қилишга етарли даражада эътибор беролмайди. Бошқача қилиб айтганда улар англаб ёки англамай экологик муаммоларга боғлиқ бўлган истиқболли вазифаларга нисбатан кундалик ишлаб чиқариш эҳтиёжи ва натижасини устун кўради.

Шунингдек, экологик назоратнинг муҳим тамойилларидан бири жамоатчиликнинг иштирокидир. Лекин жамоатчилик экологик назорат амалга оширишда деярли жалб қилинмаяпти. Бу соҳада тушунтирув ишлари кам олиб борилапти.

Маълумки, экологик экспертиза экологик назоратни амалга оширишнинг энг муҳим усул-

ларидан бири ҳисобланади. “Давлат экологик экспертизаси тўғрисида”ги [3] Қонун ва “Давлат экологик экспертизаси тўғрисида”ги Низомга [4] мувофиқ экологик экспертиза объектининг реализациясидан келиб чиқадиган ижтимоий, иқтисодий ва бошқа салбий оқибатларнинг олдини олиш мақсадида экологик экспертиза объектининг реализация қилишнинг мақсадга мувофиқлигини, хўжалик ва бошқа фаолиятларнинг экологик талабларга мослигини аниқлашни билдиради. Низомда давлат экологик экспертизаси ўтказишга мўлжалланган материалларни (объектларни) давлат экологик экспертизасини ўтказиш ва рухсат бериш тартиби ўрнатилган. Унга кўра корхона, ташкилотлар фаолият турлари бўйича атроф-муҳитга таъсирининг I, II, III ва IV тоифаларига тегишли объектлар лойиҳалари учун экспертиза ўтказилади.

Ўзбекистон Республикасида экологик экспертиза ўтказишнинг махсус ваколатли давлат органи экологик назоратдаги каби Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасидир. Давлат экологик экспертизаси давлат экологик қўмитасининг қуйидаги махсус эксперт бўлинмалари орқали амалга оширилади:

Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси “Давлат экологик экспертиза маркази” унитаркорхонаси атроф-муҳитга таъсири I ва II тоифага (юқори ва ўртача таваккалчиликдаги) тегишли объектлар бўйича давлат экспертизасини амалга оширади;

Атроф-муҳитга таъсири III ва IV тоифаларга (таваккалчилиги паст ва таъсир доираси чегараланган) тегишли бўлган объектларга давлат экологик экспертизаси Қорақалпоғистон Республикаси Давлат экологик экспертиза маркази, вилоятлар ва Тошкент шаҳри бўйича “Давлат экологик экспертиза маркази” давлат унитар корхонаси томонидан амалга оширилади.

Материалларни (объектларни) давлат экспертизасидан ўтказишда теварак-атрофга экологик таъсирни баҳолаш натижалари ва экологик нормативлар, экологик аудитнинг ва жамоатчилик экологик экспертизаси хулосаларидан фойдаланиш мумкин. Мавжуд қонунчиликка кўра ер тузиш ҳужжатларини давлат экологик экспертизасини ўтказишда кўчмас мулк объектлари республика агентлиги ёки унинг ҳудудий органлари томонидан мулкчилик ҳуқуқи тасдиқланган ерларни муҳофаза қилиш ва ундан рационал фойдаланишни таъминлаш бўйича ер эгалари томонидан бажарилиши шарт бўлган тадбирлар аниқланади [9].

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан бери бошқа Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари билан бир қаторда экологик баҳолаш тизимида ўзининг мустақил

экологик экспертизасини ўтказиб келмоқда. Украина, Молдова экологик экспертиза бўйича ўз моделини яратди. Озарбойжон, Арманистон республикалари бу соҳада ўз миллий қонунчилигини Европа Қоидаларига яқинлаштиришга ҳаракат қилди. Грузия давлат экспертизасини тўлиқ бекор қилди. Беларус Республикасида Ўзбекистон каби объект фаолиятига рухсат бериладиган тизим мавжуд. Ғарб мамлакатларида (Буюк Британия ва Германия) маълум бир объект фаолиятини бошлаш учун ҳар доим ҳам экспертизадан “рухсат” сўрала бермайди. Барча мамлакатларда ҳам экологлар давлатга эътироз қилолмайди. Украинада эса экологик экспертиза ўтказувчилар тўғридан-тўғри губернаторларга бўйсинади [14].”

2019 йилда БМТнинг Европа Иқтисодий Комиссиясининг Ўзбекистонда ўтказилаётган экологик экспертиза фаолиятига берган ижобий баҳосига қарамай Ўзбекистон Республикаси давлат экология экспертиза фаолиятида айрим камчиликлар мавжуд:

Жойларда экологик экспертиза соҳасида мутахассислар етишмайди. Давлат экспертизаси БМТнинг Европа Иттифоқи комиссияси томонидан илгари сурилган экологик объектнинг трансчегаравий мамлакатлар атроф-муҳитига таъсиригабаҳо бериш тўғрисида ЭСПО минтақавий Конвенциясига (У Финляндия давлатининг ЭСПО шаҳрида тасдиқланган) етарли даражада мувофиқлаштирилмаган;

Хулоса ва таклифлар. Бозор иқтисодиёти шароитида суғориладиган деҳқончиликда сувдан фойдаланиш соҳасида иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш, иқтисодий ислохотларнинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Унинг ривожланиш даражаси сув хўжалиги тизимларидан рационал фойдаланиш ва уни бошқариш самарадорлигига боғлиқ бўлади.

Умумий тарзда шуни айтиш мумкинки, сув хўжалиги соҳасида иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилишдан мақсад, барча моддий ишлаб чиқариш тармоқларида ҳудудий бошқаришнинг янги механизмини яратиш ва тижорат муносабатлари тамойилларини тўлиқ амалга оширишнинг зарурий шароитларини яратишдан иборат. Мазкур ислохот сув таъминоти бўйича эксплуатацион фаолиятни ташкил этишнинг янги шаклларини, яъни уюшма, акционерлик жамиятларини ташкил этиш билан мустаҳкам боғланган. Лекин ҳозирги молиявий қийинчиликлар юз бераётган бозор иқтисодиёти шароитида уларни сув хўжалиги фаолиятида жорий қилиш қийин кечмоқда;

Ҳозирги кунда мамлакатда барча суғориш тизимлари давлат томонидан қурилмоқда ва эксплуатация қилинмоқда. Сув хўжалиги ташкилотлари сув истеъмолчилари билан шартнома-

вий муносабатлар ўрнатмай давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилмоқда. Қишлоқ хўжалиги сув истеъмолчиларига уларнинг талабларига кўра ҳеч қандай тўловсиз сув бериш амалга оширилмоқда. Оқибатда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг амалдаги таннархи пасаймоқда, сув истеъмолчи корхоналарининг соф даромади давлат томонидан суғоришни ташкил этиш харажатлари миқдоридан ошмоқда.

Шунинг учун бозор муносабатларига ўтиш шароитида суғориладиган ерлардан фойдаланиш тизимларида республика даражасида иқтисодий барқарорликни кафолатлаш учун, сув хўжалиги ташкилотлари бизнинг фикримизча, қуйидаги вазифа ва мажбуриятларини бажариши лозим:

- суғориладиган деҳқончилик, гидроэнергетика, иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида сув истеъмолчиларининг сувдан рационал фойдаланмаганликлари учун маъмурий ва фуқоралик ҳуқуқий жавобгарлигини кучайтириш;

- мониторинг тизими ва сув хўжалиги объектлари фаолияти учун зарур бўлган ички харажатларни қоплашда давлат бюджети улушини аниқлаш;

- фойдаланилаётган миллий аҳамиятга эга бўлган сув хўжалиги иншоотлари ва сув объектлари фаолияти барқарорлигини сақлаб туриш бўйича сув истеъмолчиларига мажбуриятлар юклаш;

- иқтисодиёт тузулмаларини такомиллаштириш, норентабел бўлган ишлаб чиқаришни тугатиш ва сув ва ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш.

Узоқ келажакни ҳисобга олмай ер, сув, биологик, тупроқ-иқлим ресурсларидан барқарор фойдаланмаслик нафақат ҳосилдорликнинг пасайишига, балки атроф-муҳитнинг экологик ҳолатининг ёмонлашувига ҳам олиб келмоқда.

Мамлакатда экологик назорат ва экологик экспертиза ташкилотлари самарадорлигини ошириш мақсадида Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Республика махсус ваколатли давлат органлари ва айрим табиий ресурс турларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича бошқа вазирлик ва идоралар ҳамда уларга тегишли ҳудудий органларда давлат назоратларини амалга оширишни мувофиқлаштириб туриши зарур.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. "Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, (1992 й.) www.lex.uz
2. "Экологик назорат тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2013 й.) www.lex.uz
3. "Давлат экологик экспертизаси тўғрисида"ги Қонун Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2000), www.lex.uz
4. "Давлат экологик назоратини амалга ошириш тўғрисида"ги Низом (2014 й.) www.lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги "2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" ги № ПФ-5863 Фармони, www.lex.uz/docs
6. "Давлат экологик экспертизаси тўғрисида" Низом [www/Lex.uz](http://www.lex.uz)
7. Красилников П., Конюшкова М., Ronald Vargas. "Ўрта Осиё мамлакатларида ер ресурслари ва озиқ-овқат хавфсизлиги", Euroasian Center for Food Security, 2016 йил, 302 б.
8. Мирзаев М.У., Абдуғаниева Д.А. "Сув ресурсларидан фойдаланишда тежамкор технологияларнинг самарадорлиги" –Т.: 2021 йил 18 май. 248 б.
9. Мирзаев А.Қ., Юсупов Г.А. Совершенствование деятельности экологического контроля в сфере организации управления эффективного землепользования в орошаемой зоны//Фаргона вилоятини инновацион ривожлантириш: муаммолар ва ечимлар" мавзусидаги республика илмий-назарий конференция материаллари тўплами. Фаргона-2020. 135-138 б.
10. Фармонов Т.Х., Юсупова. Ф.М. "Сув тежовчи технологиялар ишлаб чиқарилишини давлат томонидан иқтисодий рағбатлантириш", –Т.: 2021 йил 18 май, 519 б.
11. Худайбердиев А. Правовая охрана природы в Узбекистане. –Т.: Узбекистан, 1989 с.9.
12. www.stat.uz
13. Аму-Сурхон ирригация тизимлари ҳавза бошқармаси маълумотлари. -2003-2019 йй.
14. Шулепина Наталия. Как представлять экологические оценки? 2019 г., 26.01.sreda/uz/.
- 15.Новиков Ю.Н., Бекназов Р.У. Охрана окружающей среды. –Т.: Ибн Сина, 1992,292 с.

ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИ ДАРОМАДЛАРИДА НОҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИДАН КЕЛАДИГАН ДАРОМАДЛАРНИНГ ЎРНИ

Муратов Шукрулло Абдураимович – докторант, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти

Аннотация. Мазкур илмий тадқиқот ишида қишлоқ аҳолиси даромадларида қишлоқ ва ноқишлоқ хўжалик фаолиятдан келадиган даромадларнинг ўрни ва аҳамияти ўрганилган. Шунингдек, қишлоқ ҳудудларида оила бошлиқлари даромадининг шаклланишига таъсир этувчи омилларга Tobit регрессияси орқали иқтисодий баҳо берилган. Таҳлилда онлайн ўтказилган 138 нафар респондент маълумотларидан фойдаланилган. Оила бошлиқлари ўртача ойлик даромадини уларнинг ноқишлоқ хўжалик фаолиятида банд бўлиши 640,1 минг сўмга, маълумоти ёки